

KİTABİYÂT

Doç. Dr. Yaşar Yücel (yayımlayan), *Kitâb-ı Müstetâb, Osmanlı Devlet Düzenine Âit Metinler I.*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 216, Ankara 1974, s. XXXIII+47+77, fiatı 36 T.L.

Batıda uzun zaman evvel başlamış bulunan ictimai tarih üzerindeki tetkikler, artık bizde de bir müddettir önem kazanmış bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, Osmanlı Devlet Düzenine dâir kütüphanelerimizi işgal eden eserlerin peyder-pey neşri ise, doğrudan doğruya sosyal tarihimize ışık tutması hasebiyle, bir kat daha önem kazanmaktadır. Bu cins eserlerden biri olan *Kitâb-ı Müstetâb*'ı yayımlayan Doç. Yücel, eserin baş tarafında sunduğu girişte, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl ortalarından itibaren tedricen gelişen buhranlara dikkati çekmektedir. Bu buhranlar, nüfus artması, mâlî buhran, askerî sistemdeki değişme, celâli fetreti gibi kısımlarda incelenmektedir. Devlet otoritesinin gündün güne zayıflaması, Anadolu'da isyan halinde veya isyana mütemayil gurupların nüfuzunu artırdı. Neticede, azılı liderlerin peşlerine takılan bu guruplar, şehir ve köyleri yağma etmeğe başladılar. İşte *Kitâb-ı Müstetâb*, bu ictimai yaraları tetkik edip gözlerimiz önüne seren bir eserdir.

Bütün bunlar karşısında devlet elbette boş durmayıp bir takım tedbirler alıyordu. Kanûnî'nin son yıllarından itibaren, bu kötü gidişe çare olmak üzere fermanlar çıkarıldığı gibi, daha sonra gelen padişahlar da bu gidişe mâni olmağa çalışmışlardır. Nitekim,

başı-bozuk gurupların zulmünden kaçan halkın bu defa, hak ve adâlete aykırı bir tutum içinde olan ehl-i örfün tuzağına düştüğünü gören III. Murad, 1591 yılında bir adaletnâme çıkarmıştı. III. Mehmed ise, 1596 da çıkardığı adaletnâmesinde, Kapıkulu ocakları mensupları ve ehl-i örfü itham ediyordu. Düzensizliğin Rumeli'ye sırayet ettiğini ve bu defa da, bazı kadıların suistimallerinin görüldüğünü I. Ahmed'in 1609 tarihli adaletnâmesinden müşâhede ediyoruz. I. Ahmed zamanında bu bozuk düzenin ıslahı çareleri için, daha esaslı tedbirler düşünülmüş, beylerbeyi ve sancakbeylerinin haslarını iltizama vermeleri, salgın salmaları ve devre çıkmaları yasak edilmişti. Artık yaygınlaşan ıslahat fikirleri, padişah ve devlet adamları tarafından benimsenmiş ise de, II. Osman'ın eyalet askerlerine dayanarak gerçekleştirmek istediği ıslahat teşebbüsü akamete uğramıştı.

Osmanlı Devleti'nin tedricen tereddidi devrine girmiş bulunması, devrin aydınlarının da dikkatini çekmiş bulunuyordu. İşte bu vesile ile, muhtelif devirlerde, gerek padişahların gerek devlet adamlarının, risâle ve lâyhalarla dikkatleri çekilmisti. Telif veya tercüme bu tür eserler, tarihimizde geniş yer tutmaktadır. *Kitâb-ı Müstetâb*'dan sonra da, devlet nizamı üzerine muhtelif eserler kaleme alındığına göre, mezkûr eserin, Koçî Bey'e ve Kâtib Çelebi'ye kaynaklık etmiş olması ihtimali, nâşir tarafından ileri sürülmektedir (s. XVI-XVII, XX). Şimdiye kadar gözlerden ırak ve pek az kimsenin istifade ettiği *Kitâb-ı Müstetâb*'ın müellifi ve kime

takdim olunduğu bilinmemektedir; ancak ifadesinden, devşirmelikten geldiği ve saraya dahil olduğu ve Enderun'da yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Eserin II. Osman'a sunulmuş olabileceğini istidlâl eden nâşir, bu padişahın islahat teşebbüslerine girişmesinde, *Kitâb-ı Müstetâb*'ın etkisinin olabileceğini de ileri sürmektedir (s. XXI).

Kitâb-ı Müstetâb'ın üç nüshası bulunup, metin tesisinde iki nüsha kullanılmıştır. Eser kısa bir giriş ile 12 fasıl ve zeylden ibarettir. Eski harflî metinle birlikte yapılmış olan neşrin, her ikisine de indeks ilâve edilmekle, kullanmada kolaylık sağlanmıştır.

Birinci fasılda, hak ve adaletle uygun hareket edildiği için Sultan Osman'dan III. Murad'a kadar reâyânın refah içinde bulunduğu, Âl-i Osman'ın yedi iklimle hükmettiği, fakat sonra, devlet adamlarının sû-i tedbirleri hazinede inkıza, askerî teşkilâtta tereddide sebep olduğu belirtilmektedir. Müellif, sadriazamların devlet işlerine sahip çıkmadıklarını «hemân bu günü hoş görelim, irtenin ıssı vardır» düşüncesinde olduklarından yakınmaktadır.

İkinci fasılda, kul tâifesine ecnebi-lerin karışması ile miktar artıp hazineye büyük yük bindiği belirtilip, III. Murad devrinde, rüşvet ile mansıb alışverişlerinin nasıl başladığı ve ru'ûs defterlerinde yapılan sulistimaller anlatılmaktadır.

Üçüncü fasılda, kul tâifesinden herhangi birinin hizmetine karşılık, rikâb-ı hümâyûna arz edilmeden, terakkî verilmesinin âdet olduğu ve bu hâlin yirmibeş yılı mütecaviz bir zamandan beri devam ettiği bildirilmektedir. Böylece rüşvetin câri olduğu ve sipahiliğin seksen-yüz altına alınıp satıldığı ve bunun da «var imdi her nice hırsızlık ide-

bilirsen sana destûrdur» demek olduğu zikredilmektedir.

Dördüncü fasılda, devşirme müessesesi hakkında malumat verilip, Kul taifesinin kanuna uygun olarak nasıl mertebeden mertebeye geçtiği, hattâ liyakatlı olanların nasıl sadârete kadar yükseldiği anlatılmaktadır. Hal böyle iken, Kanûn-ı Âl-i Osman hilâfına hareket edilip, eskiden bin meşakkatle kazanılan mevkilerin, şimdi rüşvetle temin edildiğini anlatan yazar, «bir çift öküzünü satan reâyâ akçe kuvveti ile sipahi ve yeniçeri olup dirlige ve mansıba geçer oldular» diye şikâyet etmektedir. Müellifimiz yine «Kanûn-ı Âl-i Osman bozulmakla ahvâl-i âlem herc ü merc olmuştur... hemân Devlet-i aliyenin temellerini girü kendü elimiz ile yıkarız» demektedir.

Beşinci fasılda, Yeniçeri Ocağının tereddide uğrayışı anlatılıp, «Kanuna göre ihtiyâr veya tekaüd olanlara koruculuk verilirken şimdi seferden kaçanların sığındığı bir mansıb oldu» denilmektedir. Mahlûl defterler üzerinde yapılan suistimallere ilâveten hazineden çıkarılan bunca para, neticesiz seferlere sarf olunup «nice ma'mûre memleketlerimiz harâb olup ve ol memleketlerden nice hazineler gelürken gelmez olmuştur» denilmektedir. Ayrıca, burada elden çıkan bazı eyâlet ve kal'aların isimleri zikredilmektedir.

Altıncı fasılda, nasıl olup da hazine iradının masrafı karşılamadığı anlatılmıştır. Bu cümleden olarak, acemi oğlanları eskiden bin nefer kadar olup iki buçuk akçe ahlrlarken, şimdi hem miktarları artmış hem de beş, altı veya yedi akçe almaya başlamışlar ki, bu hazinenin kaldıracağı bir yük değildi. Beşikteki çocukların veya hayâlî kimselerin deftere kaydedilmesi ise hazineye ayrı bir yük idi. Ayrıca, acemiler

askerlikten gayri dışarıda iş tutmaya ve para kazanmaya başlayıp, ocağın kuvvet ve kudretini zedelemişlerdi. Müellifimiz «hemân bu devletin temelini kazıyorlar ve masrafa göre mahsûl kifâyet etmediği hod günden âyandır» diye padişahı uyarmaktadır.

Yedinci fasıl timar ve kapıkulu teşkilâtına ayrılmış olup, vaktiyle timar ve zeâmet sahiplerinin iktiyûz binden ziyâde asker çıkarabildiklerinden bahsedilmektedir. Fakat zamanla, timar ve zeâmet vüzerâ ve ekâbirin sepetlerine girmiş, münâsebetiz kimselere timar tevcih edilerek bu teşkilât zedelenmişti. Bu arada kapıkulu teşkilâtının da mahzurlu taraflarından bahsedilmekte, çeşitli bahânelerle seferlere iştirak etmedikleri, gelenlerle sefer kazanmanın imkânı olmadığı, üstelik yeniçeri ağası ve maiyetindekilerin hırsızlıklarının hazineye zarara soktuğu anlatılmaktadır. Müellifimiz bu bozuk düzeni, «ne soran vardır ve ne tedbir iden vardır, hemân bir alış-vırış dünyasıdır» diyerek dile getirmektedir.

Sekizinci fasılda, Kanunî devrinde yapılan seferlerin neden başarılı olduğu ve sonrakilerin niçin olmadığı incelenmiştir. III. Murad'ın saltanatı başlarında, Kanun-ı Âl-i Osman'ın bozulduğu, Anadolu halkının perâkende ve perişan olduğu, celâllilerin türediği açıklanmıştır. Neticede, hazinenin boşaldığı askerî ulûfesinin ödenemediği ve onların da «kâr u kisbe» yöneldikleri belirtilerek, devletin devamlılığı için gerekli reâyâ, hazine ve askerinin her birinin kendi içinde çözülmeye uğradığı anlatılmıştır.

Dokuzuncu fasılda, yazarımız rüşvetten söz edip, yirmibeş-otuz yıldan beri alınıp verilmeğe başladığını, ah-lâksızlığın alıp-yürüdüğü ve iyi ah-lâklî kimselerin artık muteber sayılma-

dığını belirtmektedir. Rüşvetin İstanbul dışına da yayıldığını, kadı ve valiler arasında câri olduğunu görüyoruz. Tabiatıyla, bu kötü durumdan halk zararlı çıkıyor neticede fakirleşiyordu. Mansıb sahipleri «sen çok aldın ve ben az aldım» davasına düşerek devlete sadakati unutmışlardı.

Onuncu fasılda, devşirme teşkilâtı üzerinde durulmaktadır. III. Murad'ın cülûsundan sonra, kapı ağalığı ahvali de bozulmuş idi; bu meyânda devşirme teşkilâtı da eskisi gibi olmayıp o dahi bozulmaya yüz tutmuş idi. Yazar kendisinin de devşirme olması hasebiyle bu teşkilâtı iyi bilmekte ve devşirmede eski usûle dönülmesini müdafaa etmektedir.

Onbirinci fasıl, evvelki fasıllarda birer birer anlatılan toplum hayatında bozuklukların düzeltilmesi çârelerinin sunulduğu yerdir. Yazarımız en başta veziriazamlık müessesesi üzerinde durmakta, bu mevkîye iyi ah-lâk sahibi, devlet işlerine vâkıf rüşveti önleyebilecek kudrette kimselerin tayinini tavsiye etmektedir. Ayrıca bu fasılda, Yavuz Sultan Selim ile veziriazam Pîri Mehmed Paşa arasında geçen bir konuşma bulunmaktadır ki, bunda Pîri Paşa Osmanlı Devleti'nin ileride karşılaşması muhtemel sıkıntıları dile getirmiştir.

Onikinci fasılda, padişahın ne tip bir devlet adamını sadriazam tayin etmesi gerektiği üzerinde durulmakta ve «memleket ma'mur olursa, hak ve adâlet sâhibi bir veziriazam sâyesinde olur» demektedir. Zeyl kısmında ise yazar, padişahın devletin ileri gelenlerine sualler tevcih ederek, aldıkları tedbirleri öğrenmesini tavsiye etmektedir.

Kitâb-ı Müstetâb, Osmanlı Devleti teşkilâtı ve sosyal tarihimiz için önemli bir kaynak eserdir. Eserin, hadiseler şahid olmuş bir müellifin kaleminden

çıkması ve XVII. yüzyıl başları gibi devletin ciddi sorunlarla karşılaşmaya başladığı bir devre ait bulunması, önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Kemal H. Karpat (ed.), *The Ottoman State and its Place in World History*, Leiden - E.J. Brill 1974, 129 sahife, 42 güller.

6-9 Mayıs 1971 de A.B.D.'nin Wisconsin Üniversitesinde «Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Tarihindeki Yeri» mevzuunda tertip edilen konferanslarda sunulan tebliğlerden bazıları ihtivâ eden bu kitap, aynı üniversitede öğretim üyesi olan Profesör Karpat tarafından, kendisinin bir giriş yazısı ve bir tebliği ile birlikte yayına hazırlanmıştır. Eserde ünlü tarihçilerden Arnold J. Toynbee, William H. McNeill, Halil İnalcık, Albert Hourani, Charles Issawi ve Stanford J. Shaw'un tebliğleri ve konu ile ilgili diğer bazı âlimlerin mütalâaları yer almaktadır.

A.J. Toynbee, «*The Ottoman Empire's Place in World History*» (Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri, s. 15-17) adlı tebliğinde, imparatorluğun 16. yüzyıldaki muhteşem devrindeki sınırlarını çizdikten sonra onu, üç dinin doğduğu yer olan Orta Doğu'da daha önce kurulan Pers, Roma ve Arap İmparatorlukları ile mukayese ediyor sadece Osmanlılar'ın Orta Doğu ülkelerini birleştirebildiğini söylüyor. Sonradan Osmanlılar'ın inkırazı ile yerlerine gelen devletlerin, seleflerininkinden daha iyi bir idâre getiremediklerini şöyle belirtiyor: «1918 yılına kadar, önceden Osmanlı idâresinde bulunan Cezayir'den Irak'a kadar bu-

dur. *Kitâb-i Müstetâb*'ın neğrinin gerçekleştirilmesi Türk tarihine bir hizmet olmuştur. Bu çeşit eserlerin yayınlamasının devam edeceği ümit olunur.

Mücteba İğürel

tün Arab ülkeleri -Hicaz ve Yemen hâric- Fransa'nın veya Britanya'nın veyâhud İtalya'nın eline düşmüştü. Osmanlıların bu halefleri, bu ülkeleri Osmanlılar'dan daha iyi idâre edeceklerinden emindiler. Fakat netice gösterdi ki, bu değişiklik Osmanlı ülkelerindeki milletler için çok daha kötü olmuştur. Kırım Tatarları kitle hâlinde Sovyet Orta Asya'sına sürülmüşler, Romanya ve Bulgaristan Sovyetler Birliği'nin isteksiz peykleri durumuna gelmişlerdi. Cezayir, önceleri batılı istilâcılara karşı sebatla çarpışıp kaybettiği, fakat sonradan şiddet ve heyecan dolu istiklâl savaşına girişmek zorunda kalmıştı. Fransız tahakkümündeki Suriye'nin ve İtalyan idâresindeki Libya'nın şahid oldukları, en az bir o kadar zâlimce idi. Mısır, kendisini Britanya egemenliğinden yetmiş-seksen yılda kurtarabilmişti...» (s. 17). Filistin Arablarının Osmanlı idâresindeki huzurlu durumundan bahsettikten sonra, genel olarak «son devrinde dahi, -ki bu devir mükemmel devri değildi- bu imparatorluk idâresi, reâyası için, ondan sonra gelen musibetlerden daha âdilâne idi» (s. 18) diyor.

Öte yandan Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nun esâsını meydana getirdiğine inandığı üç unsur (Arab ve Roma İmparatorluklarından gelen ve Türkler'in kendilerinin getirdikleri)'u sıralarken «Osmanlı İmparatorluğu'nu, tarihi yönden, Roma İmparatorluğu'nun beşinci dirilişi olarak düşünmek aydın-

latıcı olur» diyor ve bu sözlerini de «bu kelimelerle oynamak değildir, Osmanlı İmparatorluğu kelimesinin tam manâsıyla Roma İmparatorluğu'nun halefi idi...» (s. 23) şeklinde tarihçileri bir anda hayret içinde bırakacak yorumlar yapıyor. Gerçi Toynbee, bazı karakterler bakımından iki İmparatorluğu mukayese ediyor ve «Romalılar yabancılara vatan daşlık vermekte ve tebâna, kaabiliyetlerini kullanarak Roma İmparatorluğu yararına yükselmelerine fırsat sağlamakta her zaman cömert davranmıştı. Osmanlılar bu an'aneyi almışlardı...» (s. 23) diyor; fakat benzerliği 'halef selef'likde açıklaması ve ardından, Osmanlılar'ın karakterinde Hıristiyan unsurunu pek mühim göstermesi, kendisinin Osmanlı müesseselerine ve medeniyetine tam bir yabancı gözüyle bakmış olduğunu ortaya koyuyor. Konferansta Toynbee'nin tebliğinin kritiği, bir Bizans tarihçisi olan John W. Barker tarafından değil de bir Osmanlı mütehasası tarafından yapılsaydı eserde, şüphesiz, yapıcı tenkitler yer alırdı.

İkinci tebliğ, Chicago Üniversitesi profesörlerinden tanınmış tarihçi William K. McNeill'e âit olup «*The Ottoman Empire in World History*» (Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu, s. 34-50) mevzuundadır. McNeill, son zamanlarda ortaya çıkan müsbet çalışmalara rağmen Osmanlı tarihi üzerinde ihtisas yapan tarihçilerin azlığından, Avrupa'nın halâ 'Müthiş Türk' imajından kurtulamadığından, Balkan ve Arab ülkelerindeki tarihçilerin menfi tutumlarından bahsettikten sonra, gerçek tarihçisizliği, belki de haklı olarak, Türkler'de arıyor ve Türkler'in «Osmanlı geçmişi-ne kendilerinin bir millî mirası» (s. 36) gözüyle bakmalarını istiyor.

Tebliğinde Osmanlı imparatorluğu'nu, diğer Türkçe konuşan hükümdarlar

tarafından idâre edilen Moğal ve Safavî İmparatorlukları ile mukayese eden McNeill, Osmanlıların çöküşünde Safavîler'in tesirinin tasavvur edildenden çok daha fazla olduğunu savunuyor. Öte yandan Şii hareketi ile Avrupa'daki Protestanlığın gösterdiği paralelliklerin tesadüf olmadığını, bunun Almanya ve Azarbaycan'ın entelektüel ve ticari faaliyet sahalarda dışında kalmış olmasından ileri geldiğini iddia ediyor. Osmanlılar'ın inkırazında, Avrupa'da gelişen topçuluğun oynadığı rolü özetlerken de, Türkler'in kendilerini okçuluk sanatına kaptırmış olduklarını, ilerlemiş savaş teknik ve siyasetine cemiyetin her seviyesinde mukavemet edildiğini belirtiyor. Profesör McNeill'in iddiaları, konferansta bir Osmanlı mütehasası Andrew C. Hess tarafından cevaplandırılmıştır (s. 47-50). Hess, iddia edilen Protestan reformasyonu ile Safavî hareketi benzerliğine değinerek, birincisinin büyüyen bir orta sınıf ile bir merkezî Avrupa aristokrasi ittifakı sonucu meydana gelecek, Katolik kilisesine ve Habsburg İmparatorluğu'na karşı, Safavî hareketinin ise oymakların, köylülerin ve İranlaşmış elit tabakanın İran'da siyâsî nüfuz kazanmak istemesi sonucu ortaya çıktığını söylüyor. Ayrıca, tebliğ sahibinin 'gunpowder' (barut) imparatorluklarından saydığı Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü askeri teknolojide geri kalmışlığıyla açıklamasına karşı, bu geri kalmışlığı İmparatorluğun sosyal müesseseleriyle izah edilmek lâzım geldiğini ilâve ediyor.

Hâlen Chicago Üniversitesinde bulunan Profesör Halil İnalcık da «*The Turkish Impact on the Development of Modern Europe*» (Modern Avrupa'nın Ortaya Çıkmasında Türkler'in Payı, s. 51-58) adlı tebliği ile katılmaktadır. Onaltıncı yüzyılda Avrupa'da kuvvet mu-

vazenesinde ve müteakip asırlarda millî devletlerin ortaya çıkmasında Osmanlılar'ın oynadıkları role işaret edilmektedir. İdarî esasları ve müesseseleri ile tam bir 'Orta Doğu Devleti' niteliği gösterdiği ileri sürülen Osmanlılar'ın Avrupa'nın gelişmesindeki iktisadî katkıları bilhassa belirtilmektedir.

Oxford Üniversitesinden Albert Hourani'nin «*The Ottoman Background of the Modern Middle East*» (Çağdaş Orta Doğu'da Osmanlılar'ın bıraktıkları, s. 61-78) konulu tebliğinde, 1516-1918 yıllarında Arab ülkelerinde hâkimiyet süren Osmanlılar'a karşı Arab tarihçilerin takındıkları menfi tavıra değinmesini bilhassa belirtmek gerekir. 1965 yılında Londra Üniversitesinde Modern Mısır tarihi hakkında tertip edilen konferanslarda da pek müşahhas olarak görülen bu tavır son yıllarda Türkiye'ye gelip araştırma yapmağa başlayan genç Arab araştırmacıların yeni anlayış ve takdir duygularıyla müspet yola girmiş bulunmaktadır.

Profesör Karpat'ın tebliği «*The Stages of Ottoman History*» (Osmanlı Tarihinde Merhaleler, 79-98) dir. Toprak rejiminde ve toprağı kontrol etmek suretiyle hükümette ve cemiyette nüfuz kazanmış sosyal gruplardaki değişikliklere göre Osmanlı Devleti'nin bölümleri şöylece gösteriliyor : a) Uç Beyleri 1299-1402; b) Merkezîyetçi Yarı-Feodal Devre 1421-1596; c) Adem-i Merkezîyetçilik ve Âyanlar 1603-1789; d) Millî Devletçilik : Modern Bürokrasi ve Mü-

nevverler 1808-1918. Karpat'ın tebliğinin tenkidi de sosyolog C.A.O. van Nieuwenhuijze tarafından yapılmıştır.

Konferansta sunulan diğer bir tebliğ de Colombia Üniversitesi Orta Doğu İktisat Tarihi Profesörü Charles Issawi'nin : «*The Ottoman Empire in the European Economy*» (Avrupa İktisadiyatında Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeri, 1600-1914, s. 107-117)'dir. Burada artan Avrupa nüfusuna nazaran Osmanlı nüfusunun aynı nispetle artmadığı, 16. yüzyılda Avrupa nüfusunun 1/4 i kadar olan Osmanlı nüfusunun 20. yüzyıl başlarında %5 nispetine kadar düştüğü belirtiltikten sonra, Avrupalıların 17. asırdan itibaren Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz limanlarındaki faaliyetleri, Osmanlı ülkelerindeki yatırımları kısaca anlatılmak istenirken, gerçek rakamların Osmanlı ve Avrupa arşivlerinde uzun çalışmalar sonunda çıkabileceği, diğer bir deyimle Osmanlı iktisat tarihinde büyük adımların atılması gerektiği açıklanmaktadır.

Kitaptaki son makale California Üniversitesinden Profesör S. Shaw'a ait olup (s. 118-129) «*Ottoman and Turkish Studies in the United States*» (A.B.D.'de Osmanlı ve Türk Kültürü Araştırmaları) ile ilgilidir. Shaw, son 20-25 yıldır kaydedilen gelişmeleri, Orta Doğu çalışmalarında Türkçenin artık vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtirken, R.C. Chambers de (s. 126-129) bu konuda, göz önünde tutulması lâzım gelen faydalı tekliflerde bulunmaktadır.

Salih Özbaran

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar), I. cilt. Ankara 1971. XI-644 s.

Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Nr. 1.

Dış kapağında Oğuz Türklerinin inanç ve güçlerinin bir eseri olan Malazgirt zaferinin 900. yıldönümünü kutlamak üzere hazırlanmış ibâresi yazılı olan Türk Mitolojisi kitabı, bu büyük yıldönümünü en iyi şekilde aksettiren eserlerden biri olmuştur.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Profesörü olan Sayın Ögel, «Türk Mitolojisi» gibi varlığı belli, fakat esasî şimdiye kadar ortaya konmamış bir konuya, geniş bilgi ve ihatasıyla el uzatmış ve «Türk Mitolojisi»ni karalıktan çekip kurtarmıştır. Bu eserin kısaltılmış bir şekli, daha önce «*Bin Temel Eser*» yayınları arasında da neşredilmişti (51 ve 52. kitaplar, İstanbul 1971). Gerçi asıl şekli ile kıyas kabul etmeyecek derecede küçük hacimli olan bu iki ciltlik eser de, düşünce hayatımızda büyük bir boşluğu doldurmuştu. Fakat ileride yayımlanacak olan II. ciltle tamamlanacak olan elimizdeki I. cilt, Türk düşüncesinin, Türk inanç dünyasının büyük meselelerini açık-seçik ortaya koymuştur. Bu büyük eseri, ancak umumî hatlarıyla belirtmeye çalışacağız. Büyük bir kısmı daha küçük punto ile dizilen bu eser, normal halde 1000 sahifeden fazla tutardı. Bu da, muhtevanın Sayın Prof. Ögel tarafından ne derece teksif edilmiş olduğunu göstermeye yeterlidir.

Muhterem Hocamız Prof. Ögel, kronolojik bir şekilde, Türk devletlerinin efsânelerini tetkike girişmiş ve bunları ayrı ayrı bölümler halinde incelemiştir :

I. Bölüm «*Büyük Hun Devleti ve Türk Mitolojisi*» başlığını taşıyor (s. 1-11). Burada Asya Hunları, bilhassa Mete/Mao-dun hakkında Çin kaynaklarının verdiği malûmat söz konusu edilmiştir.

II. Bölüm'de «*Türklerin kurttan türeyişleri*» başlığı altında Türk mitolojisinin önemli bir unsuru olan «kurt» yâni «börü» meselesi inceleniyor (s. 13-57). Bölümün son kısımlarında Gök-türk çağının diğer efsâneleri de söz konusu edilmektedir.

III. Bölüm «*Ergenekon efsânesi*»dir (s. 59-71). Sayın müellif Türk mitolojisindeki «demir-dağ» motifini inceledikten sonra konuya giriyor ve Resideddin'de zikredilen Ergenekon efsânesini etraflıca tetkik ediyor. Türklerde demirciliğin önemini belirttikten sonra, Ergenekon efsânesi ile «ye'cüc-me'cüc» kıssaları arasındaki bağı araştırıyor.

IV. Bölüm «*Uygurların türeyiş efsânesi*» adını taşıyor (s. 73-114). Burada Çin, İran ve diğer kaynaklarda mevcut Uygurlar ile ilgili bütün efsâneler veriliyor. Uygurlar'ın ağaçtan türemelerini anlatıp Türklerde «ağaç» konusuna giren müellif bu husustaki araştırmalarını ortaya koyuyor.

V. Bölüm, eserin en hacimli bölümlerinden olup, bu kısımda «*Oğuz Destanı*» bahis konusu ediliyor (s. 115-208). Önce destanın uygurcasının günümüz türkçesine çevrilen şekli verili-

yor; açıklamalardan sonra ise «Farsça Oğuz Destanları» gözden geçiriliyor. Bu farsça metnin de çeşitli meseleleri izah edildikten sonra tercüme manzuma olarak naklediliyor. Bu arada özellikle Uygur, Kanglı, Kıpçak, Karluk, Yağma ve Kalaçlardan bahsediliyor. Oğuz ile, aynı bir bölümde yine incelenecek olan, Han-nâme'deki Ozgan Han'ın karşılaştırılması da eserin en dikkate değer kısımlarındandır.

VI. Bölüm'e gelince, bu kısım V. Bölüm'ün bir devamı gibidir: «Türkmenlerin şeceresi» (s. 209-268). Bu bahisde Oğuz'un torunları, diğer Türkmen uruklarının çeşitli yönleri anlatılıp, Oğuzların Kün Han'dan sonraki tarihleri, daha çok Ebûlgazi Bahadır Han'a göre anlatılıyor. Bu arada müellif kıymetli açıklamalarla konuyu çeşitli yönlerden aydınlığa çıkarıyor.

VII. Bölüm, «Oğuz Destanları hakkında bazı notlar»dır ve eserin en hacimli kısmıdır (s. 269-388). Önceki iki bölümde Oğuz destanlarını umumî olarak gözden geçiren Sayın Prof. Ögel, bu kısımda genel bir tahlille geçmektedir. Önce Türk içtimâî düzeninin Türk mitolojisindeki izlerini göstermekte, bu hususta «at»ın rolünü de belirtmektedir. Burada Türk devlet düşüncesi, bunun cihanşümül mahiyeti, keza devletin iç bünyesi de araştırılmaktadır. Ayrıca diğer boylarının Kırgız, Altay ve Şorlar'ın Oğuz destanlarına benzer destanî rivâyetleri de nakledilmektedir. Müellif, «Türk mitolojisinde yay ve ok»u inceledikten sonra, «Oğuz Boylarının Adları Üzerinde Etimolojik Bir Deneme» başlığını taşıyan kısma geliyor. Burada Oğuz boylarının isimlerinin mahiyeti tek tek gösterilmiştir. Ayrıca Oğuz boylarının «ongun kuşları» ve «et payları» da anlatılmıştır. Sayın Prof. Ögel, Türk destanlarına İslamiyetin tesirini «Türk-

lerin İslamiyete girişi ile kurulan yeni Türk şeceresi» kısmında inceliyor. Burada da bilhassa Kırgız ve Han-nâme destanlarını bahis konusu etmiştir.

VIII. Bölüm'de daha önce birçok yerlerde çeşitli vesilelerle bahsedilen «Han-nâme» topluca inceleniyor (s. 389-417). Bu bölümde Han-nâme'nin geniş bir hulasası verilmiş, destanın diğer Türk rivâyetleri ile münâsebetleri de başka yerlerde ele alınmıştır.

IX. Bölüm «Yaratılış destanları»dır (s. 419-493). Sayın müellif geniş bir girişten sonra önce Yakut (Sakha), sonra da Altay Türklerinin kozmogonilerini açıklıyor. Bu kısımda efsaneler bilhassa bektâşî şairlerinin şürleri ile de karşılaştırılmıştır. Destanın motifleri geniş şekilde izah edilip, Altay Türkleri'nin destanları daha geniş bir şekilde bahis konusu ediliyor. Prof. Ögel, bilhassa su, deniz ve okyanus ile insan ve insanlık motiflerini genişçe açıkladıktan sonra Aybek üd-Devaddârî'nin eserinden naklettiği Türk-Memlûk yaratılış efsânesine geçiyor. Bölümün son bahsinde müellif «Yabancı Destanlar ve Türkler» başlığı altında diğer destanlardaki Türk tesirini inceliyor.

X. Bölüm anlatılması bile aylar süren «Manas destanı»na aittir (s. 496-547). Türk mitolojisi ile Manas destanının ilgisini tesbitten sonra, bu mühim destan vukufia özetleniyor ve çeşitli motifleri açıklanıyor. Prof. Ögel bundan sonra İli ırmağı yöresindeki boyların menşelerinden bahseden Ertöştük destanından söz ediyor.

XI. Bölüm'de «Türk ve Moğol Mitolojileri»nin benzer ve ayrılan tarafları ele alınmaktadır (s. 549-568). Burada, Moğol mitolojisine Türk tesiri açıkça ortaya konmuştur. Ayrıca Moğollar'daki «köpek kültü» de geniş bir şekilde anlatılmaktadır.

XII ve XIII. Bölümler Türk Mitolojisindeki «Geyik» ve «Kartal» motiflerini izah eden kısımlardır. Önce ge-yiği inceleyen Prof. Ögel bununla ilgili her türlü bilgiyi toplamıştır (s. 569-583). «Kartal» motifi ise daha sonra incelenmiştir (s. 585-599). Günümüzde Türk Hava Kuvvetlerinin arması olan çift başlı kartalın öntiplerinin Ortaasya şaman resimlerinde rastlanması çok dikkati çekmektedir.

Eserde bundan sonra «Kısaltmalar» (s. 600), «Bibliyografya» (s. 601-608)

ve «İndeks» (s. 609-644) geliyor. Bu kitabı okuyunca anlıyoruz ki, Türk mitolojisi, ne kadar teksif edilirse edilsin bu eserle bitecek gibi değildir. Nitekim sayın müellif de, II. cildin çıkacağını bizlere müjdelemiştir. Şimdiye kadar «mitoloji» denince, sadece Yunan ve Roma mitolojisi ile dini hikâyeleri bilen Türk gençlerine ve aydınına, bundan sonra kendi öz mitolojilerini bilmeleri imkânını sağladığından dolayı Prof. Dr. Ba-haeddin Ögel'e ne kadar teşekkür etsek azdır.

Tuncer Baykara